

A vállalt sors és sorstalanság

Orosz István esszéje

Nehéz lenne megmondani, mikor kezdődött a rendszerváltoztatás, vagy pontosabban a kádári szocializmus struktúráinak és viselkedésformáinak lebontása és lebomlása, de annyi biztos, hogy ez a folyamat máig nem ért véget.

1989–90 körül még úgy tűnt, hogy legalább két alapvető kérdésben meglehetősen széles konszenzus jött létre a magyar társadalomban: egyrészt, hogy a nemzeti függetlenség alapvető feltétele bármiféle kibontakozásnak (ezért követelte Orbán Viktor a szovjet csapatok azonnali kivonását Nagy Imre és mártírtársai újratemetésén), másrészt, hogy ennek a kibontakozásnak a nyugati demokráciák mintáját követve kell végbemennie.

Azóta kiderült: mindkét konszenzus igen rövid életűnek bizonyult. A demokrácia új alapintézményei létrejöttek ugyan, de kialakításukban az előző rendszer hatalmasai döntő szerephez jutottak és csúnyán visszaéltek a hirtelen „kitört” szabadsággal. Létrehozták a „vadkapitalizmusnak” azt az intézményrendszerét, amely azután ügyesen hozzáidomult a közben globálissá váló világgazdasághoz, amely a profiton kívül nem ismer más igazodási pontot. Közben pedig a nemzeti függetlenséget nem csupán politikai, hanem gazdasági és kulturális téren is biztosítani hivatott magyar állam újonnan létrejött intézményei gyengének bizonyultak ahhoz, hogy sikerrel fékezni, korlátozni tudják ezeket a káros tendenciákat. És azóta ez a folyamat csak erősödött, a magyar állam 1989 óta soha nem volt még annyira gyenge, mint napjainkban. 1989 óta a magyar társadalom soha nem volt még annyira elkeseredett, reményvesztett, összezavarodott, mint most.

Ez az új helyzet nagy kihívás elé állítja a gondolkodó embereket, a magyar értelmiséget. Az ő dolguk, hogy alapos tudományos munkákon és nagyszerű műalkotásokon keresztül segítség legelőször is a nemzeti önismeret korszerű kialakulását.

Rács mögött a fiatal írók:

Lakitelek 1979

Vannak persze bizonyos előzmények, amelyekből esetleg kiindulhatunk az újragondolás során, amelyben például a Fiatal Írók József Attila Köre és a Mozgó Világ szerkesztő- és szerzőgárdája a hetvenes évek végétől nem lebecsülendő szerepet játszott. A FIJAK első szervezett föllépéséről, az 1979. május 18–19-én lezajlott lakiteleki tanácskozásról Tóth

Erzsébet és Agócs Sándor szerkesztésében jelent meg tavaly egy dokumentumkötet, amely közli huszonkilenc akkori résztvevő mai visszaemlékezéseit, illetve a nemzeti önismeretről tartott vita eredeti dokumentumainak és hozzászólásainak zömét a Forrás 1979. szeptemberi száma alapján, amely – cenzurális okokból – nem közölhette a teljes anyagot. A kötet több szempontból is rendkívül érdekes dokumentum.

Először is remekül tükrözi azt a fájdalmas tényt, hogy a sokszor „puhának” nevezett diktatúra milyen mélységesen, elszántan, könyörtelenül és keményen rombolta a független szellem, a független alkotóerő legkisebb megnyilvánulásait is. Hogy ebből az aczéli pusztításból mekkora kára származott az országnak, hány tehetséges ember sorsa ment tönkre, hány kreatív gondolat vetélt el, hány nagyszerű mű nem született meg, hányan menekültek el az országból és hányan lettek öngyilkosok azért, mert szellemüket nem hagyta kibontakozni a fennálló rendszer „puhasága”, azzal kapcsolatban egyelőre jórészt csak találgathatunk.

Jól ábrázolja a helyzet abszurditását az 1979-es Forrás címlapjára került fotó, Bahget Iskander munkája, amely rácsok mögött mutatja a tanácskozás már nem is olyan fiatal résztvevőit, az átlagéletkor meghaladta a harmincat. Érdekes, hogy a két év múlva elindult szamizdat Beszélő borítóján is rács mögött szerepel a lap címe, vagyis látszik, hogy ez a bebörtönzött életérzés mennyire általánossá vált a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára fiatal értelmiségi körökben. Persze kérdés, hogy egy harminc fölött járó író, költő még fiatalnak tekinthető-e. Petőfi, Byron, Shelly akkor gyerekként alkotott maradandót? Ezt a „fiatal” kategorizálást a hatalom éppen azért találta ki, amint az Tóth Erzsébet írásából is kiderül, hogy „ne történjen semmi”. Maradjanak csak fiatalok, ígéretes tehetségek, mindörökké, amíg meg nem halnak.

Ott ültek tehát ezek a kényszerű fiatalságban tartott felnőtt nők és férfiak a rács mögött, az állami kultúrrendőrség szigorú felügyelete alatt Tóth Dezső vezényletével és Agárdi Péter inaskodásával meg a névtelen besúgókkal a soraik között, és igyekeztek a nemzeti önismeretről beszélgetni, abban a reményben persze – ez szinte mindegyik visszaemlékezésből kiderül –, hogy majd Illyés Gyula a végén valamilyen módon irányt mutat és eligazít.

Illyés negyvenperces fölszólalásában – amely a kötethez mellékelt CD-n meg is hallgatható, az eredeti fölvétel igazi kincs, minden nyomtatott betűnél sokkal érzékletesebben visszaadja a tanácskozás légkörét és Illyés bölcs, franciás humorát – az-után hozott is meg nem is, stílusosan, a magyar népmesék modorában. Tudta, hogy minden szavát árgus hatalmi szemek figyelik, ugyanakkor jóra sóvárgó lelkek isszák. Adott tehát ide is, oda is. És közben máig érvényes megállapításokat is tett, mint például, hogy a nemzeti és a nemzetiségi kérdés a XX. század legsúlyosabb és katasztrófákat előidéző problémája, hogy hosszú távon mégis optimista, mert a világfolyamatok enyhíteni látszanak a nemzetek közötti ellentéteket (kis túlzással talán mondhatjuk, hogy megérezte a Szovjetunió összeomlását és megelőlegezte az Európai Unió létrejöttét), ám rövid távon mégis elég kilátástalannak látszik a helyzet; hogy az itt ülő fiatalok helyzete rettenetesen nehéz, mert egy szétlőtt terepen kell alkotniuk és nemzedékké válniuk, amit csakis művek, jelentős művek létrehozásával tehetnek meg. Közben anekdotázott, viccelődött egy kicsit, összehunyorított a hallgatósággal, és azzal fejezte be, hogy: „A ti első leckétek az, hogy emelt fő és mosoly. Sőt, kellő humor. Rögtön fölényre, jókedvre hangoló, még ha ez a humor az akasztófahumor is. Mert az sem mindegy, hogy a kivégzőosztag elé milyen

lelkülettel áll ki az ember. A nemzet műhelyébe léptek és – Isten éltesse a tisztos ipart!”

Kicsattanó nevetés, hálás taps követte, de követték-e művek? Lett-e nemzedék a hallgatóságból? Aczélék mindent megtettek annak érdekében, hogy ne legyen, de a szellem már kiszabadult a palackból. A FIJAK következő, szentendrei tanácskozásán Tóth Erzsébet már 56-ot kezdi feszegetni, 1981 márciusában ugyanazon a napon felfüggesztik a FIJAK működését, és betiltják a Mozgó Világ márciusi számát, én pedig barátaim segítségével építem Dunabogdányban a manzárdot, hogy ott tárolhassuk a Beszélő példányait, amelynek nyomtatásába 81 októberében kezdünk bele.

De lett-e belőlünk nemzedék? Illyésnek úgy látszik, inkább a magatartását követtük, és nem az útmutatását. Hoztunk is meg nem is. Ki sokat, ki keveset. De összefogni nem tudtunk. És ennek most már valamennyien isszuk levét. Ezért vetélt el a rendszerváltoztatás, ezért nem tud összenőni, ami pedig sorsszerűen összetartozik: a magyarul beszélő, magyar hagyományokkal megáldott és megvert emberek közössége.

Ezért nincs közösen elfogadott, kiszemlédett nemzeti önismeretünk. A kötet ennek a fájó hiánynak is szomorú dokumentuma. Varga Csaba írja mai értékelésében igen találóan: „A nemzet kérdésének értelmezésében és újragondolásában ma nagyjából ugyanott tartunk, mint 1979-ben, a lakiteleki találkozón. Változatlanul nincs átfogó nemzetértelmezés, társadalmi vízió vagy jövőprogram. Ennek legfőbb oka változatlanul az, hogy szellemileg nem jutottunk sokkal előbbre, pedig két évtizede beszélni lehet, csak a gondolkodás kvalitásos feltételei mintha hiányoznának.” (208. o.) És erre a kötet is fényes bizonyíték, Vargán kívül egyedül Kulin Ferenc, Görömbei András és Szilágyi Ákos tesz kísérletet arra, hogy a problémát átfogó igénytel és fogalmisággal elemezze.

Rettenetesen nehéz munkát kell elvégeznünk: konszenzusra kell jutnunk közelmúltunk értékelésében, ami pillanatnyilag éppenséggel lehetetlennek látszik. Először is azért, mert ahogyan Tóth Erzsébet fogalmaz, a „titkosítások korát” éljük. Nem, vagy csak nagyon részlegesen állnak rendelkezésünkre a múlt megértéséhez szükséges dokumentumok. Márpedig a tények ismerete nélkül nem lehetséges semmiféle nemzeti önismeret. A kádári titkosszolgálatok sokáig sikerrel terjesztették azt a „legendát” (figyelem, titkosszolgálati műszó, szándékos félrevezetést jelent), hogy már nincsenek is meg az ügynöklisták, főlegesen ezzel vesződni. Mára kiderült, hogy mágnesszala-gokon igenis megvannak. Tartalmuk megismerését azonban a hatalom továbbra is gátolja. Nem az lenne-e a valódi nemzeti önismeretet fontosnak tartók első feladata, hogy kiharcolják ezeknek az adatoknak a nyilvánosságát? Hogy szembenézhesünk magunkkal és egymással, és hogy végre megtudhassuk, kinek is kellene megbocsátanunk?

Nem kellene-e polgári engedetlenségi mozgalmat indítanunk, és azt mondanunk, hogy addig semmiféle személyes adatot nem adunk át semmiféle állami hatóságnak, nem mutatjuk meg a személyi igazolványunkat, a jogosítványunkat, az adókétyánkat, amíg az állam nem szavatolja számunkra az információk önrendelkezési jogot, vagyis azt, hogy korlátlanul betekinthessünk az elmúlt rendszer besúgóit által rólunk készült jelentésekbe?

Másrészről nem kellene-e személyes sorsként elvállalnunk mindazt, ami a magyarul beszélők

közösségével történt a vérzivataros XX. században, ahogyan Szilágyi Ákos írja: „Jó vagy rossz, az én országom. Sorsa az én sorsom, és az én sorsom az ő sorsa. Ami velem mint emberrel és állampolgárral ezen a helyen megtörténik és megtörténhet, vele történt és történhetett meg. Saját Magyarország. (...) Nincs más választásom. Életösztönöm tiltakozhat sorsom ellen, megpróbálhatom megmenteni pusztá életemet, elmenekülhetek, elrejtőzhetek, sorsomat azonban nem téphetem ki a közösség sorsából”.

forrás: NAGYÍTÁS ONLINE